

KROPPEDAL

Museum for Astronomi • Nyere tid • Arkæologi

Afdeling for Arkæologi

Rapport om de arkæologiske undersøgelser

TAK 1382 Smørum Kirke Ny Kirkegård

Kroppedal, Museum for Astronomi • Nyere tid • Arkæologi
Kroppedals Allé 3, 2630 Taastrup

Tlf.: 43 30 30 00, Fax: 43 30 30 03, E-mail: kontakt@kroppedal.dk

www.kroppedal.dk

November 2008

Bygherrerapport nr. 39

Indholdsfortegnelse

Indholdsfortegnelse	2
Indledning.....	3
Resumé	3
Undersøgelsens resultater.....	4
Anlæg	4
Stolpehuller	5
Huse og hegn.....	5
Hus 1.....	6
Hus 2.....	7
Hus 3.....	8
Hus 4.....	8
Grubehuse	9
Gruber.....	9
Kogestensgruber.....	10
Fund.....	10
Keramik	10
Flint	11
Dyreknogeter	11
Metal.....	11
Naturvidenskabelige undersøgelser	13
Undersøgelsens konklusioner og perspektiver	13
Udgravningens data	15
Udgravningsmetode	16
Generelt om de kulturhistoriske perioder.....	16
Bronzealder (1700 - 500 f. Kr.)	16
Ældre Bronzealder (1700 - 1100 f. Kr.)	17
Yngre Bronzealder (1100 - 500 f. Kr.).....	18
Jernalder (500 f. Kr. - 1050 e. Kr.)	19
Førromersk jernalder (500 - 1 f. Kr.).....	20
Romersk jernalder (1- 375 e. Kr.)	21
Germanske jernalder (375 - 775 e.Kr.).....	22
Relevant litteratur	24
Bilag	26

Indledning

I denne rapport præsenteres resultaterne fra den arkæologiske udgravning, der blev foretaget i efteråret 2008 på arealet umiddelbart øst for Smørum kirke i Smørumovre. Udgravningen fik kaldenavnet

Udgravningens placering umiddelbart øst for Smørum Kirke – hver kvadrat er lig med 1 km² (Danmarks Kulturhistoriske Centralregister ©)

Smørum Kirke, Ny Kirkegård, og var en opfølgning på de arkæologiske prøveundersøgelser, der blev foretaget på dette areal i slutningen af august og starten af september 2008. Udgravningerne blev finansieret af byherre – Smørum Menighedsråd. Budgettet for den egentlige udgravning blev godkendt af Kulturarvsstyrelsen d. 23. september og udgravningerne af felterne 1 og 2 blev foretaget i perioden fra d. 1. til d. 10. oktober

2008. Kroppedal – Museum for Astronomi • Nyere tid • Arkæologi varetog – som det ansvarlige arkæologiske museum – undersøgelsen. Originaldokumentation og oldsager opbevares på Kroppedal.

Smørum Menighedsråd planlagde etablering af henholdsvis en udvidelse af den eksisterende kirkegård og nye faciliteter til brug for kirkegårdsgraverne, og rettede derfor henvendelse til Kroppedal Museum om hvorvidt der var arkæologiske interesser tilknyttet arealet. Området omkring Smørum Kirke rummer flere oldtidsminder og er udlagt som kulturarvsareal og arealet har således stor forskningsmæssig interesse. Der iværksattes en systematisk prøveundersøgelse af det berørte område, der omfattede i alt 11.500 m². På baggrund af resultatet, udvalgte 2.260 m² til egentlig arkæologisk undersøgelse – fordelt på felterne 1 og 2 (se bilag 1 og 2). Felt 1 er det største felt, der blev anlagt over det højeste punkt på arealet, mens det noget mindre felt 2 anlagdes umiddelbart nord herfor.

Resumé

Udgravningen fik kaldenavnet TAK 1382 – Smørum Kirke, Ny Kirkegård. De udgravede arealer bestod af felterne 1 og 2 på henholdsvis 2.030 m² og 350 m². Der fremkom under udgravningerne spor efter

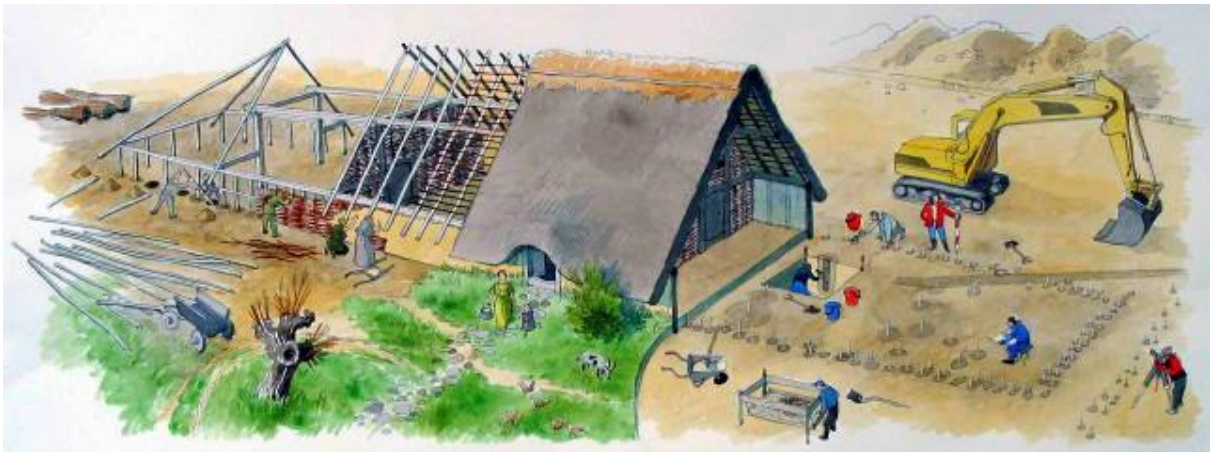
bebyggelse fra bronzealder og germansk jernalder, 5.-6. årh. Derudover fremkom der, vha. metaldetektor, fragmenter af tre dragtnåle, såkaldte fibler, der alle skal dateres til yngre germansk jernalder. På arealet fremkom derudover en del gruber af bopladskarakter, hvori der fremkom keramik fra såvel bronzealder som yngre førromersk jernalder.

Undersøgelsens resultater

Der blev ved den arkæologiske undersøgelse afdækket arealer svarende til 2.380 m² – hvoraf felt 1 udgjorde 2.030 m² og felt 2 udgjorde 350 m². På disse blev der fundet spor af bosættelse fra hhv. bronzealder og

yngre germanske jernalder (se tidstavle side 25). Nedenfor beskrives typiske anlæg på en fladeudgravning som denne (se i øvrigt figur nedenfor), og de her fundne anlæg og konstruktioner gennemgås.

Der er tale om en delvis udgravning af lokaliteten, hvormed der kan have indgået flere huse og tilhørende anlæg i bosættelsen. Således blev der i forbindelse med afrømningen af muldjord iagttaget anlæg, der syntes at fortsætte ind under skellet til marken øst for det her undersøgte areal, og det må således antages at bebyggelsessporene fortsætter herunder. I alt registreredes 122 egentlige anlæg på felt 1 og 15 anlæg på felt 2.

Model af treskibet jernalderhus. Tegning Charlotte Clante ©

Anlæg

Et anlæg erkendes oftest som en forhistorisk nedgravning, der i dag kan ses som en mørkfarvet plet i undergrunden. Et anlæg kan

indgå i en konstruktion, så som stolpehuller til huse eller hegn, eller være et udtryk for forskellige aktiviteter for eksempel brønde, affaldsdeponeringer eller begravelser.

Ved udgravningen af arealet fandtes 137 anlæg, hvoraf en del indgik i egentlige huskonstruktioner, mens andre syntes at udgøre en konstruktion i sig selv.

Stolpehuller

Et stolpehul ses ofte som en tilnærmelsesvis cirkulær nedgravning, der udgør nedgravningen hvori en stolpe har været placeret. Et stolpehul kan bestå af flere komponenter. Nemlig selve nedgravningen og i denne et spor enten efter en stolpe, der har stået i hullet og rådnet op, eller en sekundær opfyldning af det hul, stolpen har efterladt, da den er hevet op.

Huse og hegn

Et hus erkendes typisk ved at genfinde stolpehullerne placeret i et bestemt mønster – afhængigt af konstruktionen. Strukturen varierer gennem tiden, men ofte med en sådan regularitet at disse mønstre kan bruges til at tidsbestemme bebyggelsen. Dette kaldes den typologiske datering.

I oldtiden var husene typisk bygget af træ. Taget blev båret af en række tagbærende stolper der står enten som en enkelt række centralt placerede stolper ned gennem huset (to-skibede huse) eller som to rækker stolper

placeret parvis ned gennem huset (tre-skibede huse). Et hus med mere end to sæt tagbærende stolper benævnes også som et langhus.

Derudover kan der sommetider observeres vægforløb i form af rækker af mindre stolper, som indrammer de tagbærende stolper.

Sidstnævnte var dog ikke tilfældet her.

Vægkonstruktionen ved vi ikke så meget om, men den kan være udført af flettede vidjer, beklasket med ler. En anden mulighed er, at væggene har været opført som en stav- eller bulkonstruktion. På grund af byggematerialerne havde et hus en begrænset levetid. Man regner med omkring 30 år.

I Danmark var husene i den sidste halvdel af bondestenalderen to- skibede, mens de i bronzealderen og jernalderen typisk var tre-skibede. De tre-skibede huse var ofte opdelt i en beboelsesende – som regel i den vestlige del af huset – mens den østlige del fungerede som stald. Den øst-vestlige orientering skyldes formentlig den fremherskende vindretning foruden ønsket om maksimal solindstråling.

Når huset havde udtjent sin levetid blev det revet ned og et nyt blev opført, ofte i umiddelbar nærhed af det foregående. Denne byggetradition er årsagen til, at arkæologerne kan finde adskillige hustomter fra samme periode uden at der er tale om en landsby.

Husene har ikke alle stået samtidigt, men har afløst hinanden over flere generationer.

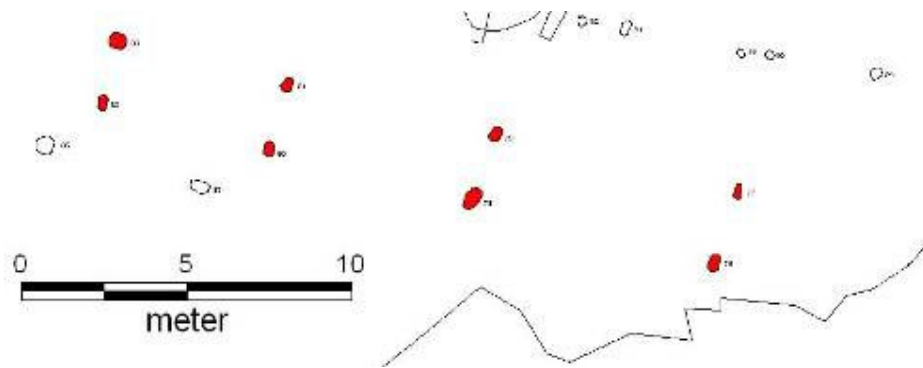
Hegn erkendes gennem rækker af identiske stolpehuller, der ikke indgår i huskonstruktionerne. Disse kan typisk have indhegnet et gårdsanlæg, dyrefolde, marker eller særlige vejforløb hvor dyr har skullet gennes igennem. Hegnsforløb kan have form af rækker af enkelte stolpehuller, hvorimellem der formentlig har været vidjeflet eller lignende afskærmning. Visse steder ses hegnsforløb som dobbelte stolpeforløb, og hegnet må således have taget sig ud som hegnehuse eller såkaldte halvtagshegn. Man har således kunnet anvende hegnehusene som opbevaringsplads til afgrøder, vogne, redskaber eller lignende.

I løbet af middelalderen kom husene gradvist til at se anderledes ud i forhold til, hvad de havde gjort tidligere. Hvor man tidligere havde en indre, bærende konstruktion, var det i højere grad husenes vægforløb, der bar husene i middelalderen og senere perioder. Disse vægge kunne være konstrueret af jordgravede stolper, stolper på syldstenskonstruktion og sågar kombinationer heraf – med udfyldning af lerklining imellem stolperne.

På felt 1 blev registreret fire huskonstruktioner i form af tre tre-skibede langhuse samt en enkelt økonomibygning. På felt 2 registreredes fire sten samt nogle stenspor eller stolpehuller, der i forbindelse med prøveundersøgelsen syntes at udgøre en syldstenskonstruktion – hvilket dog ikke kunne bekræftes ved den egentlige udgravning.

Hus 1

På den højest beliggende del af felt 1 udgravedes et langhus bestående af mindst fire sæt tagbærende stolper. Huset fortsætter muligvis ind under udgravningsgrænsen til det tilstødende areal. Huset var orienteret VNV-ØSØ og var henholdsvis 19,1 m langt og 2,3 m bredt. Samtlige af husets stolper var meget nedpløjede og sås således i profilerne som fladbundede fyldskifter af maksimalt 12 cm dybde. Dette stemmer dog godt overens med husets placering øverst på den lille bakketop, hvorfra der gennem årene må være pløjet eller eroderet en del jord væk. Ud fra de tagbærende stolpers indbyrdes placering er det muligt at foretage en typologisk datering af huset til ældre germansk jernalder, 5.-6. århundrede e.Kr. (se tidstavle, side 25).

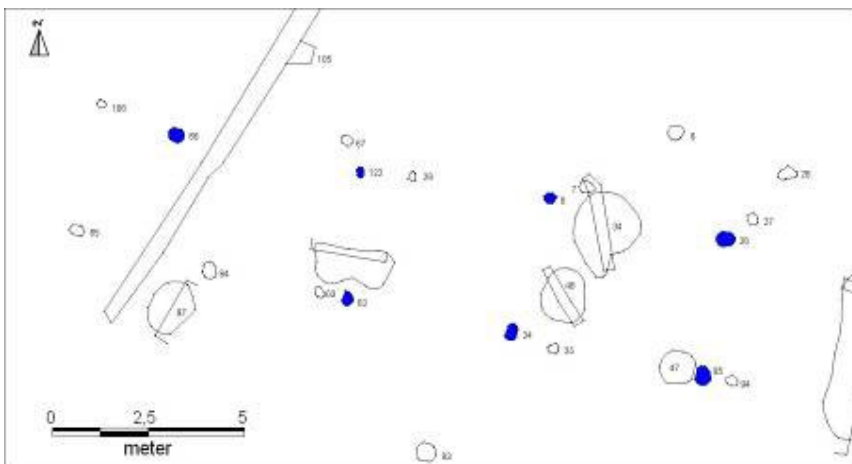

Hus 1. Tagbærende stolper markeret med rødt

Hus 2

Hus 2 er beliggende i den nordlige del af felt 1, og har umiddelbart samme placering som hus 3. Huset består af fire sæt af tagbærende stolper, hvoraf den sydvestligste stolpe dog er blevet bortgravet i forbindelse med dræning af området, og derfor ikke har været mulig at erkende. Huset kan ud fra typologiske kriterier dateres til bronzealder (se tidstavle side 25).

Hus 2 skal ses i sammenhæng med hus 3, således at de to huse har afløst hinanden i tid. Hvorvidt hus 2 er en genopførsel af hus 3 eller omvendt er dog ikke muligt at sige, da det ikke har været muligt at iagttage stratigrafiske sammenhæng mellem disse. Det har heller ikke været muligt at datere huset ud fra C14 eller en lignende dateringsmetode.

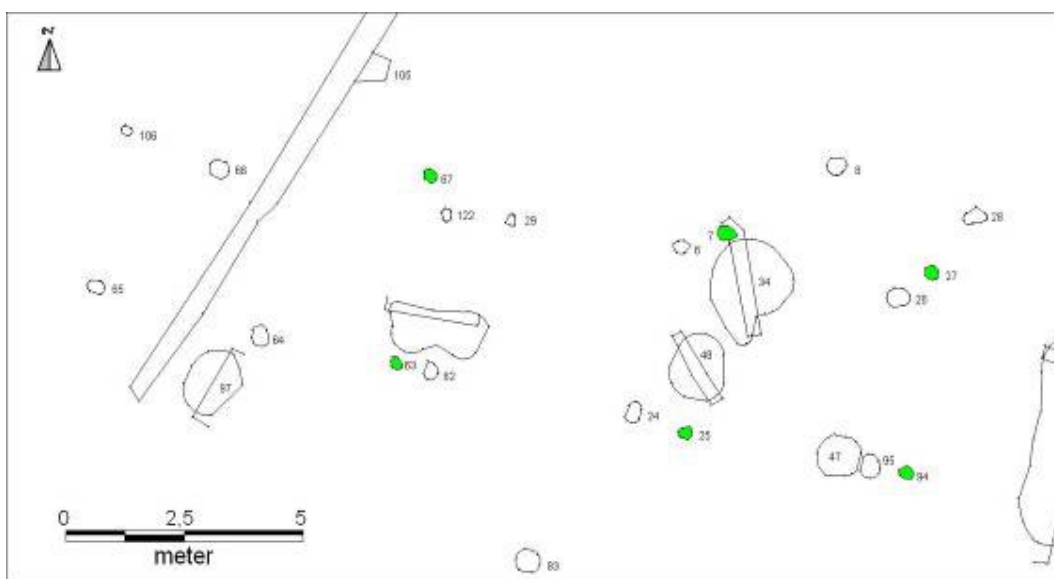

Hus 2 markeret med blåt

Hus 3

Hus 3 er beliggende i den nordlige del af felt 1, umiddelbart nord for hus 1 på den højst beliggende del af terrænet. Huset består af tre sæt af tagbærende stolper, og er orienteret VNV-ØSØ. Ud fra typologiske kriterier er det muligt at datere huset til bronzealder (se tidstavle side 25).

Hus 3 skal ses i sammenhæng med hus 2, således at de to huse har afløst hinanden i tid. Hvorvidt hus 3 er en genopførsel af hus 2 eller omvendt er dog ikke muligt at sige, da det ikke har været muligt at iagttage stratigrafiske sammenhæng mellem disse. Det har heller ikke været muligt at datere huset ud fra C14 eller en lignende dateringsmetode.

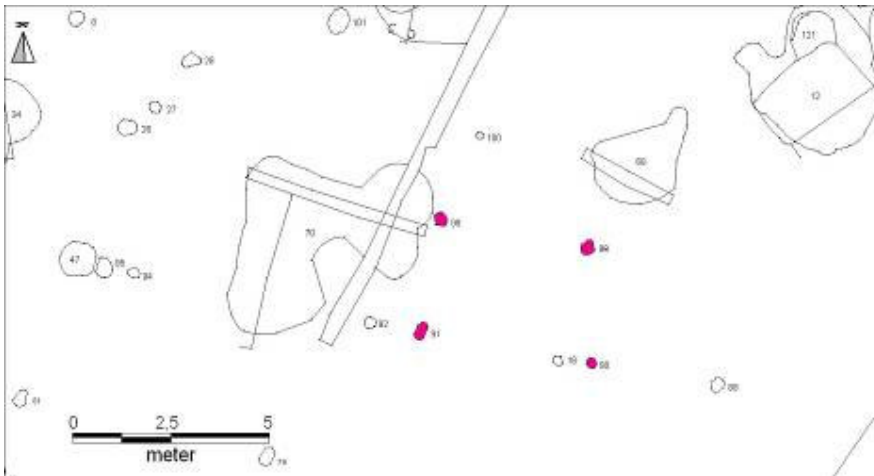
Hus 3 markeret med grønt.

Hus 4

Hus 4 er en mindre økonomibygning bestående af to sæt af tagbærende stolper på den nordøstlige del af felt 1, øst for hus 2 og 3. Økonomibygningen er 4,4 x 2,9 meter. Da det ikke er muligt at datere huse med kun to

sæt tagbærende stolper typologisk, kan denne metode desværre ikke hjælpe os i dette tilfælde. Det kan dog ikke udelukkes at der er tale om et mindre tre-skibet langhus, da der umiddelbart vest for huset erkendtes en grube (anlæg 70), hvor et tredje sæt af tagbærende stolper tidligere kan have været nedgravet.

Hus 4 markeret med lyserødt.

Grubehuse

I slutningen af den germanske jernalder og vikingetiden opstår grubehusene som en særskilt hustype der har fungeret som funktionshuse i forbindelse med vævehåndværket. I husene, som er cirkulære med en diameter på ca 2-4 meter, findes der ofte redskaber forbundet med væveproduktionen sammen med en række sandsynligvis tabte eller itugåede kvindesmykker. Derfor kan denne produktion og dermed hustype tilknyttes den kvindelige sfære.

I 1990 udgravedes i forbindelse med anlægsarbejde et meget flot grubehus netop nordvest for det her berørte areal, og da sådanne sjældent ligger ganske isoleret, forventedes det at flere sådanne grubehuse ville fremkomme. I forbindelse med prøveundersøgelserne af arealet fremkom flere anlæg, der ud fra størrelse og dybde

kunne tolkes som grubehuse. Ved den egentlige udgravning måtte denne tolkning dog forkastes, da de formodede grubehuse alle bar træk, der i stedet kunne henføre dem til gruppen af anlæg kendt som ”bopladsgruber” (se nedenfor).

Gruber

En grube er en fællesbetegnelse for irregulære nedgravninger af forskellige størrelser og med forskellige formål. Samme grube kan have haft skiftende funktioner gennem sin levetid. F. eks kan man have gravet hullet for at skaffe råstoffer i form af ler eller sand, hvorefter hullet er blevet opfyldt med affald fra bopladsen gennem en periode. Grubekomplekser dækker over områder med mange gruber nedgravet i hinanden.

På felt 1 fremkom et ganske stort antal gruber. I alt 31 anlæg tolkes som gruber, der

formodentligt oprindeligt blev gravet for at skaffe ler til lerklining af husene eller til keramikfremstilling, og siden hen blev anvendt som affaldsdepoter for indbyggerne på bopladsen. På felt 2 fremkom yderligere fem gruber.

Kogestensgruber

Kogestensgruber er runde til ovale gruber. Karakteristisk for gruberne er, at fylden er iblandet ret store mængder trækul og større eller mindre stykker ildskørmede sten. Anlæggene indeholder sjældent genstande fra bopladsaktiviteterne og tolkes typisk som madlavningsanlæg.

På felt 1 og 2 fremkom i alt to kogestensgruber. Der gjordes ingen fund af daterende materiale i kogestensgruberne. Begge kogestensgruber fremkom på den sydlige del af felt 1.

Fund

Keramik

Der blev gjort fund af ganske store mængder keramik fra affaldsgruberne. Keramikken viser, ud fra deres udformning, hvilken sandsynlig funktion de har haft, og kan ofte ud fra stilistiske kriterier ved bl.a. rand samt ornamentik, dateres.

I en grube midt på felt 1 erkendtes en mindre grube, hvori der fremkom fragmenter af lerkar hvorpå der har siddet en plastisk rand på bugen. På denne rand var der indtryk af fingre, som har været en del af udsmykningen på karret. Keramikken skal sandsynligvis dateres til bronzealder.

Fragment af kar fra bronzealder med dele af plastisk rand med fingerindtryk.

I en aflang rektangulær fladbundet grube i den nordlige del af felt 1 fremkom en del keramik, der ud fra randens facetterede udformning kan dateres til yngre førromersk jernalder

Randskår fra yngre førromersk jernalder kar.

I et grubekompleks midt på felt 1, umiddelbart syd for førromtalte fladbundede grube fremkom meget store mængder keramik af typisk bopladskarakter. Der er tale om to til tre større forrådskar. Keramikken er ikke færdigbehandlet endnu, og derfor er det endnu ikke muligt at udtale sig om en eventuel datering.

Flint

I forbindelse med prøveundersøgelsen fremkom i en grube, i den nordøstlige del af det senere felt 1, et fragment af en senneolitisk/tidlig bronzealder fladehugget flintdolk. Hvorvidt dolken skal henføres til det pågældende anlæg er usikkert, da det fremkom i det øvre lag på overgangen til muldlaget, hvorfor det også kan stamme fra mulden, og således være opløjet fra dens oprindelige kontekst.

I et mindre stolpehul, som ikke kan henføres til nogen erkendbar konstruktion; fremkom en større flække. Sådanne flækker blev særligt i stenalderen, men også i perioderne derefter anvendt som knivsblade eller som råmateriale ved fremstilling af pilespidser og lignende.

Fragment af senneolitisk/tidlig bronzealder fladehugget flintdolk.

DyreknoGLEr

I enkelte gruber var bevaringsforholdene således, at dyreknoGLEr var bevaret. I en større grube beliggende i den sydlige del af felt 1 fremkom bl.a. et bevaret kæbeparti fra en ko.

Fragment af kæbe samt tand fra ko.

Metal

Forud for de arkæologiske undersøgelser var der fremkommet flere metalgenstande på arealet. Umiddelbart inden

prøveundersøgelsens start fremkom flere genstande af kobberlegeringer i pløjelaget, hvoraf de fleste dog måtte tilskrives historisk tid. En genstand syntes dog at have lighed med den ene ende af en såkaldt næbfibel fra yngre germansk jernalder, hvilket tidsmæssigt syntes at passe fint med de i 1990 fundne genstande, samt de formodede grubehuse på pladsen. Fiblen er kraftigt ildpåvirket, hvilket ses af den eroderede overflade. Fibler anvendtes som dragtspænder igennem bronzealder, jernalder og vikingetid, og er ud fra stilmæssige træk mulige at datere.

Fragment af ildpåvirket næbfibel fra yngre germansk jernalder, endnu ikke rensat.

Yderligere fremkom et fragmenteret rektangulært spænde af bronze også vha. af afsøgning med metaldetektor i pløjelaget. Dette spænde kan ligeledes ud fra dets

udformning samt stilistiske karakteristika dateres til yngre germansk jernalder.

Fragment af rektangulært spænde fra yngre germansk jernalder, endnu ikke rensat.

Også mens den egentlige arkæologiske udgravning var i gang assisterede metaldetektorfolk fra Arkæologiklubben Tværpilen flere gange. I den forbindelse fremkom endnu et fragment af en næbfibel. Denne næbfibel havde en indpunslet ornamentik, som det fremgår af billedet. Fragmentet er ikke ulig det fragment, der var fremkommet på arealet, før undersøgelserne gik i gang, men den nyest fremkomne næbfibel er ikke ildpåvirket. Dette fragment af en næbfibel skal ligeledes dateres til yngre germansk jernalder. Den fragmenterede fibel fremkom sydvest for felt 1 i jorden, der først var opgravet og siden lagt tilbage i en af søgegrøfterne.

Dragtspænder som næbfibler og rektangulære spænder ses oftest i gravkontekster. I den yngre germanske jernalder, brændes den døde ofte, hvilket kan forklare den kraftige ildpåvirkning af den ene næbfibel. Det var dog ikke muligt at erkende gravanlæg ved hverken prøveundersøgelsen eller den efterfølgende udgravning. Dette kan dog skyldes en generel kraftig pløjning i området, hvor især højtliggende områder er udsatte, dvs. de mulige grave kan være pløjet væk.

Fragment af næbfibel fra yngre germansk jernalder fundet under den egentlige udgravning, endnu ikke rensat.

Naturvidenskabelige undersøgelser

I forbindelse med arkæologiske udgravninger kan der udføres en lang række naturvidenskabelige undersøgelser, der kan hjælpe arkæologerne med at opnå yderligere indsigt.

Under udgravningsarbejdet blev der fra de tagbærende stolpehuller i hus 1 udtaget jordprøver til makrofossilanalyse.

Jordprøverne afventer endnu analyser, men disse kan formodentlig bidrage til et yderligere kendskab til de afgrøder og planter, der dyrkedes i området i løbet af de perioder, der her er repræsenteret. Yderligere kan makrofossilerne anvendes til naturvidenskabelige dateringer (AMS-dateringer) af pladsen, der kan under- og udbygge den opstillede huskronologi og dermed give arkæologerne et mere sikkert anvendeligt typologisk arbejdsredskab.

Undersøgelsens konklusioner og perspektiver

Området omkring Smørum Kirke har været attraktivt gennem store dele af oldtiden. I forbindelse med udgravningerne på arealet ved TAK 1382 er der fremkommet spor efter bronzealderbebyggelse i form af to treskibede langhuse, der har afløst hinanden, samt gruber med keramik der ud fra stilistiske karakteristika kan dateres til bronzealder. Derudover fremkom et enkelt treskibet langhus, der ud fra typologiske kriterier kan dateres til 5.-6. årh. e. Kr., samt en mindre økonomibygning, der ikke kan dateres nærmere end oldtid.

I enkelte af gruberne fremkom keramik, der ud fra randens udformning skal dateres til yngre førromersk jernalder.

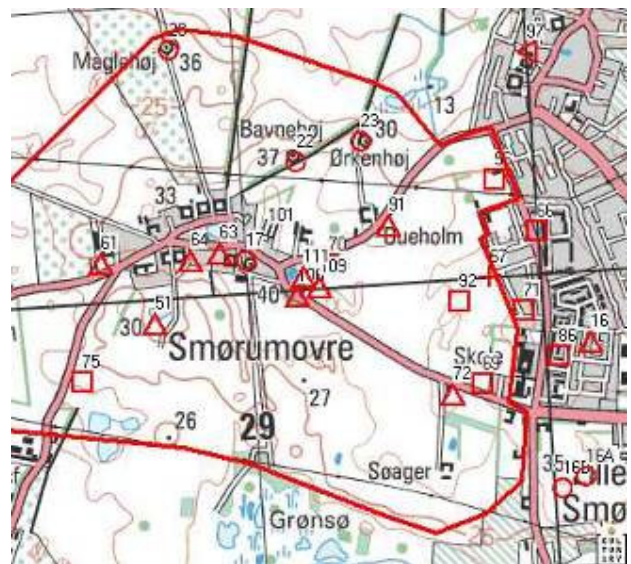
Den arkæologiske udgravning ved Smørum Kirke har været med til at påvise, hvorledes dette område har været attraktivt gennem store dele af oldtiden. Derudover kan udgravningen ved TAK 1382 sættes ind i en større kontekst med de tidligere udgravninger der er blevet foretaget i området.

Det har i forbindelse med mindre anlægsarbejder på arealet umiddelbart øst for Smørum Kirke i begyndelsen af 1990'erne været muligt at påvise rester efter jordfaste oldtidslevn fra flere forhistoriske perioder. I forbindelse med disse undersøgelser fremkom spor efter oldtidsaktiviteter, som det har været muligt at datere til hhv. yngre bronzealder (1000-500 f.Kr.), ældre jernalder (500 f.kr.-200 e.Kr.) samt yngre jernalder/vikingetid (500-1050 e.Kr.).

Således kan resultaterne fra udgravningen ved TAK 1382 give en øget forståelse for de aktiviteter der er foregået på arealet op igennem oldtiden.

Cirka 500 meter øst for kirken blev der ligeledes i begyndelsen af 1990'erne udgravet en gravplads fra yngre germansk jernalder/vikingetid (550-1050 e.Kr.). På denne gravplads blev der udgravet 125 grave, og er endnu en bekræftelse af områdets betydning.

Arealet omkring Smørum landsby er udnævnt til nationalt kulturarvsareal, dvs. at arealet er udpeget til at dække over særlige bevaringsværdige arkæologiske lokaliteter. Kulturarvsarealets grænse er markeret med rød streg på kortet (se nedenfor).

Området omkring Smørum Kirke med markering af kulturhistoriske fundsteder, samt kulturarvsareal (Danmarks Kulturhistoriske Centralregister ©)

Udgravningens data

Ansvarsmuseum: Museet på Kroppedal

J.nr. TAK 1382

Kulturarvsstyrelsen: J.nr. 2008.7.24.02/TAK-0003

Stednummer: 020206-26

Sogn: Smørum Sogn

Herred: Smørum Herred

Amt: Københavns Amt

Ansvarshavende leder: Cand. mag., enhedsleder Anne B. Hansen

Daglig leder: Stud. mag. Susan Pallesen og stud. mag. Camilla Haarby Hansen

Beretningsansvarlig: Stud. mag. Camilla Haarby Hansen, afløst af stud. mag. Susan Pallesen.

Studenter: Stud. mag. Lilith Gummer Carlslund Andersen, stud. mag. Ditte Kroner Gaarde, stud. mag. Anita Aarsleff Christensen

Fundbearbejdning er foretaget af stud. mag. Mona Schaldemose og stud. mag. Lilith Gummer Carlslund Andersen.

Gravemaskinen blev ført af Hans Christensen

Opmåling med GPS blev foretaget af museumstekniker Jan Poulsen.

Bearbejdning af opmålte planer: Museumstekniker Jan Poulsen

Udgravningsmetode

På de to berørte felter – felt 1 og felt 2 – blev muldjorden afrømmet med gravemaskine og deponeret langs felternes grænser.

Fremkomne anlæg blev løbende trukket op med skovlens kant og afmærket med træpinde til løbende opmåling med GPS. Alle stolpehulslignende anlæg samt andre signifikante anlæg blev snittet med spade, afrenset med ske, beskrevet og registreret på tegneplast, snittegninger i 1:20.

Generelt om de kulturhistoriske perioder

Bronzealder (1700 - 500 f. Kr.)

Overgangen til bronzealderens samfund er en glidende proces, der starter allerede 700 år tidligere i den sidste del af bondestenalderen, hvor bronzen er begyndt at komme til Danmark. Metallet importeres fra de rige bronzealderkulturer i Centraleuropa og fra Balkan, og man bliver hurtigt i stand til selv at forarbejde det nye materiale.

Bronzealdersamfundet i Danmark betegnes ofte som et høvdingedømme i modsætning til stenalderens stammesamfund. Høvdingen er en overordnet magt, og hans position synes at

være af mere eller mindre arvelig karakter.

Men hvor man i andre bronzealderssamfund specialiserer sin produktion på de enkelte gårde, hvorefter høvdingen står for den videre fordeling, synes de enkelte familier her i Danmark at have deres egne gårde med en selvstændig produktion, der gør dem selvforsynende. Høvdingen kontrollerer og fordele bronzen, som han skaffer gennem sin rigdom og handelskontakt med omverdenen. Støbeteknikken er et specialiseret erhverv, som ofte er tilknyttet specielt rige pladser. Bronzealderkulturen, i den form vi ser i Danmark, breder sig fra det nordlige Tyskland op til Mellemsverige og det sydlige Norge.

Familierne bosætter sig på enkeltliggende gårde, som består af et træbygget langhus med tilhørende udhuse. Familierne har deres eget husdyrhold, som kan ses ved at man i langhusene indretter den ene ende af huset til stald. De foretrukne kornarter man har dyrket er emmer, nøgenbyg og hvede.

Bronzealderen er en periode, hvor kulten er meget synlig for eftertiden, da man i modsætning til andre perioder har efterladt sig et stort billedmateriale i form af helleristningerne i Sverige og Norge, som er tegninger hugget ind i klippen der formodentligt viser de kultiske handlinger. I

Danmark genfinder vi mange bronzegenstande, som svarer til de genstande, vi ser afbillede på helleristningerne og i Yngre Bronzealder findes der et rigt billedmateriale indgraveret på mændenes rageknive, der kan tolkes som en fortælling om bronzealdermenneskets religiøse verdensforståelse. I det hele taget synes bronzealderens religiøse forestillinger at være indarbejdet i det meste af, hvad man normalt ville betegne som almindelig dekoration, hvis de stod alene, men som i virkeligheden sammenholdt med de mange billeder og genstande bliver til symboler for religionen. Således er solen, hesten og båden vigtige elementer i hele bronzealdermenneskets livsopfattelse.

Ældre Bronzealder (1700 - 1100 f. Kr.)

I begyndelsen af bronzealderen fortsætter mange af de gamle livsmønstre fra bondestenalderen. Man bosætter sig på samme måde i to-skibede langhuse med en enkelt række tagbærende stolper ned gennem huset, ligesom man begravner sine døde på samme måde, hvilket betyder at man genbruger de gamle storstensgrave fra begyndelsen af bondestenalderen eller begravner sine døde i mandslange kister af stenheller eller træ under en lille høj. Når man i den arkæologiske verden varsler en ny tidsalder, skyldes det, at bronzen som det nye

materiale nu er så dominerende i de rige grave, at det er blevet en del af det faste inventar. Ud over de små økser ses nu også forskellige typer importerede sværd og lancespidser.

Ca. 200 år inde i perioden ændrer kulturen sig mere drastisk. Man begynder at bygge tre-skibede langhuse, hvilket vil sige, at der er to rækker tagbærende stolper placeret parvist ned gennem huset. Denne husudvikling betyder, at man kan bygge husene bredere, og at man får mulighed for at tilføje et loftareal i huset, som kan benyttes til opbevaring.

Gravskikken ændrer sig også. Man indleder en periode med en meget intensiv opførelse af de meget store gravhøje, som er bygget af tørv og har dækket over en begravelse af en eller flere personer ofte begravet med et rigt udstyr. Både mænd og kvinder gravlægges i disse høje, men der er en kraftig overvægt af mand, og deres metaludstyr er rigt. Sidst i perioden falder nyopførelsen af store gravhøje, mens en ny gravskik kommer til. Man brænder sine døde og nedsætter lerurnerne med kun lidt eller intet bronze i de eksisterende gravhøje eller i små stenpakkede huller evt. med en lille høj over.

Bevaringsforholdene i de store gravhøje har i nogle tilfælde været så gode, at det organiske materiale, der normalt forsvinde relativt

hurtigt, er blevet bevaret. Dette betyder, at vi i dag kan se, hvilket tøj og hvilke frisure man har brugt i bronzealderen. Men fordi man er gravlagt i en klædedragt, betyder det ikke, at man gik klædt sådan til dagligt. Nogle af de fundne klædedragter, f.eks. Egtvedpigens snoreskørt, kan iagttages på små figuriner, fundet i anden sammenhæng end gravene. Disse figurer viser formodentligt præstinder eller deltagere i kultiske handlinger. Håropsætningen har til tider været endog meget kompliceret med fletninger og hårnæt

Midt i perioden oplever man et højdepunkt i bronzeimporten, hvorefter den falder hen imod slutningen af perioden. Igennem hele perioden udsætter man genstande i søer og moser, men i forhold til den efterfølgende periode er mængderne relative små. Metallerne lægges typisk i gravene.

I forhold til bondestenalderens til tider meget fine keramik er denne periodes keramik ofte dårligt fremstillet og kan være svær at genkende. Karakteristiske bronzegenstande er forskellige former for økser, sværd og lancespidser, smykkeudstyr i form af hals-, arm- og fingerringe samt spænder og knapper til at holde tøjet sammen med. Af specielt kvindeudstyr kendes bæltepladerne i bronze, som kvinderne har båret som en solskive på maven. Men bronzen har været en luksusvare,

som ikke var almindelig tilgængelig. Derfor er der også en fortsat brug af flint i form af økser, dolke samt andre hverdagsgenstande af mere tilgængelige materialer. Det mest kendte fund fra denne periode er solvognen, som er en kultisk bronzefigur, der er blevet udsat i moser. Figuren forestiller en hest, der trækker en solskive.

Yngre Bronzealder (1100 - 500 f. Kr.)
Overgangen til yngre bronzealder markeres med en ny gravskik, som bryder med den forrige periodes traditioner. I modsætning til begravelser af hele lig indføres nu en tradition med ligbrænding. I begyndelsen pilles knogleresterne meget forsigtigt ud fra ligbålet og begravnes enten i en lerurne i kanten af en allerede eksisterende ældre gravhøje, i stenforede huller eller lagt ud i mandslange grave. Disse brandgrave er eventuelt dækket af en lille jordhøj. Senere begravnes knogleresterne sammen med bålresterne. I modsætning til perioden før, hvor man udstyrede gravene med store mængder metal, er det nu kun enkelte små bronzegenstande eller symboler på genstande i form af miniaturesværd, der kommer med i graven. Metallet bruges nu på en anden måde i forbindelsen med kulten, hvor den udsættes i moser og søer. Bronzeinventaret skifter også, hvor man i perioden før lagde hovedvægten på genstande, der typisk tilhører

mandesfæren, lægges hovedvægten nu på kvindesmykker. Disse vokser i størrelse og form, til de i slutningen af perioden bliver nærmest vulgære i deres svulmende og overdimensionerede former. Ligeledes bliver der i højere grad lagt vægt på det rituelle udstyr f. eks. i form af lurere, som også udsættes i vådområderne. Dette skift i kulten og brugen af bronzerne er blevet tolket forskelligt gennem tiderne. Nogen mener, det er et tegn på en krise i samfundet, hvor man har haft behov for at formilde guderne med større ofringer. Måske i forbindelse med en kuldeperiode i overgangen mellem Ældre og Yngre Bronzealder. En anden mulighed er, at det er et skift i magtfordelingen i samfundet. Hvor man stadigvæk må antage at det er høvdingen, der kontrollerer bronzen, kan man forestille sig, at han ved at stille den til rådighed i forbindelse med udførelsen af kulten har overtaget lederskabet af kulten. Således er han nu ikke bare den økonomiske leder men også den åndelige leder. Hvis denne periodes skift i kulten er udtryk for en krise i samfundet, giver den sig ikke umiddelbart udtryk i mængden af bronze, der bliver importeret. I slutningen af forrige periode er mængden af bronze i samfundet faldet, men i løbet af første halvdel af perioden stiger importen igen, uden at det betyder, at man ændrer kulten. Ved

overgangen til jernalderen er bronzeimporten reduceret.

Bosættelsesmønsteret og hustyperne er uændret fra perioden før. Man bo i tre-skibede huse, hvilket vil sige at der er to rækker tagbærende stolper placeret parvist ned gennem langhuset.

Keramikken fra perioden er ofte meget karakteristisk og let at genkende især sidst i perioden.

Jernalder (500 f. Kr. - 1050 e. Kr.)

Med overgangen til jernalderen introduceres jernet til samfundet. I modsætning til bronzen, som skal importeres, er fordelen ved jern, at man i stor udstrækning har kunnet være selvforsynende, da jernet kan udvindes i Danmark af lokalt myremalm. Jern viser sig også at være et bedre materiale til våben, især da man finder ud af at hærde det til stål. Teknikken med at udvinde jern opfindes formodentligt i det sydlige Balkanområde, hvorfra den spreder sig til Danmark via Centraleuropa. I modsætning til bronze som man støber, smeder man jernet. Der er altså også tale om en ny forarbejdningsteknik. Af importerede metaller fortsætter man med at importere bronze om end i meget reducerede mængder samt guld og som et andet nyt metal importerer man nu også sølv.

Med overgangen fra bronzealderen til jernalderen sker der et markant skift i kulten. Det rige billedmateriale som kendes fra bronzealderen forsvinder, og den overdådige ofring af metaller i moser og søer ophører stort set, med enkelte undtagelser.

I jernalderen bor man ligesom i bronzealderen i tre-skibede langhuse, hvilket vil sige at der er to rækker tagbærende stolper placeret parvist ned gennem huset. Huse er typisk øst/vest vendte, med stald til husdyrene i østenden og beboelse i vestenden. I forhold til bronzealderen bliver husene i begyndelsen mindre, men gennem perioden vokser husene igen. Det er i denne periode at landsbyerne begynder at dukke op, og sidst i perioden ses de første bydannelser.

Hvor bronzealderssamfundets merkantile kontakt til omverdenen synes at være baseret på en begrænset udveksling af luksusvarer mellem høvdinge, bliver denne kontakt udviklet i jernalderen, hvor samfundet og ender med at blive et klassesamfund med kongemagt, rigdomscentre og udviklet handel, specialiseret håndværk og sejlads som en vigtig transportform.

Jernalderen opdeles i Førromersk jernalder (500-1 f.Kr.), Romersk jernalder (0-375

e.Kr.), Germansk jernalder (375-775 e.Kr.) og Vikingetid (775 - 1050 e. Kr.).

Førromersk jernalder (500 - 1 f. Kr.)

I Centraleuropa opstår der et stærkt lagdelt samfund, med rige magtcentre, hvor man bygger store forskansede pladser og begraver sine ledere i overdådigt udstyrede gravanlæg. I Danmark har man kontakt med disse kulturer bl.a. gennem importen af salt, som bruges til konservering af maden, og som udvindes i saltminerne i Østrig. Kontakten kan også ses i de metalgenstande som importeres bl.a. store bronzekar fra middelhavsområdet, som i særligt rige brandgrave bruges som urne. I slutningen af perioden øges importen af romerrigets industrielt fremstillede produkter.

Ud over at bosætte sig på enkeltliggende gårde samles gårdene nu også i mindre klynger til landsbyer, som sidst i perioden omhegnes af et fælles hegn. Hegnet synes mere at være et værn mod omvandrende dyr end en egentlig markering af ejendomsret. Lige som gårdene er disse første landsbyer ikke fastliggende, men flytter omkring inden for et lokalt område.

Man vælger i stor udstrækning at brænde sine døde, som enten nedsættes i urner på store gravpladser under en lille tue, eller de brændte

ben og asken hældes blot i et gravet hul. I urnerne lægges kun enkelte metalgenstande, som ofte er en del af det almindelige dragtudstyr i form af tøjnåle og øskenringe til et eventuelt bælte. Sidst i perioden begynder man at gravlægge sine døde uden at brænde dem, ligesom der kommer en stor variation i både gravudformningen og udstyret.

I moser og søer udsætter man lerkar, ligesom man ofrer enkelte halsringe af bronze. Som noget nyt og unikt for denne periode findes et større antal lig i moserne. Disse mennesker er alle aflivet på forskellig vis, inden de er kastet i moserne. Hvorvidt her er tale om menneskeofringer som en del af kulten, eller om det er en afstraffelsesform for bestemte forbrydelser, vides ikke. Tolkninger af disse fund har været inspireret af romeren Tacitus' beskrivelser fra hans besøg i Germanien, det vil sige landet nord for Romerriget. Disse beskrivelser skal dog nok tages med et vist forbehold, da man skal huske på, at det er "fjenden", han beskriver. De mest kendte moselig er Tollundmanden og Grauballemanden.

Udover en fin og let genkendelig keramik, findes en del våben i form af skjolde, lanser og sværd, inspireret af de store jernalderkulturer syd på. Det er i denne periode, man finder de første ringbrynjer og

vogne, selv om vognen formodentligt har eksisteret tidligere. Af unikke men meget kendte fund fra perioden kan nævnes Hjortespringsbåden, som er en krigsbåd nedsat i en mose sammen med et større våbenudstyr, samt Gundestrupkarret, som er et stort kar i drevet sølv importeret eller hjembragt fra det sydøstlige Europa.

Romersk jernalder (1- 375 e. Kr.)

Denne periode er kendetegnet ved en stærk kontakt med det romerske imperium. Før Kristi fødsel udvider romerriget sig kraftigt. Ved et voldsomt slag mellem Romerne og Germanerne år 9 e. kr. fastsættes romerrigets nordligste grænse til at følge Rhinen. På trods af det officielle fjendtlige forhold udvikler der sig hurtigt en livlig samhandel mellem parterne, som vi også nyder godt af i Danmark, hvor stor set alle luksusvarer er import fra romerriget. Af romerske varer, der kommer hertil kan nævnes glas, sølvservice, bronzekar, vin, kasseroller, militærudstyr blandt meget andet. Keramikken, som i denne periode er meget fin og let genkendelig, er sommetider inspireret af romerske metalkar, ligesom smykke- og våbenudstyret er inspireret af det romerske militær.

Samfundet er blevet mere klasse inddelt. Store magtcentre med tydelige forbindelser til romerriget etablerer sig, og man gravlægger

her sine døde ledere med et fantastisk rigt udstyr af guld, perler og romersk udstyr. Der tales ligefrem om et fyrstekompleks.

Gravskikken har nu ændret sig således, at man for det meste begraver sine døde ubrændte, men urnebegravelser findes stadigvæk. Gravskikken varierer meget fra egn til egn, og udstyret i gravene er også meget varieret. En større specialisering kan ses i samfundet. Man kan nogle gange spore de dødes erhverv gennem gravene f. eks. smede og krigere.

Militæret synes med denne periode at blive en mere fast del af samfundet, og i løbet af perioden udvikler der sig et standardiseret våbenudstyr. Om der har været tale om fuldtidskrigere på dette tidspunkt, er uvist. I vådområderne findes store udlægninger af våben, kaldt krigsbytteofre, som vidner om militære sammenstød. Og der ses en tydelig udvikling i våbenudstyret, der også følger nogle mænd i gravene. I begyndelsen af perioden er bevæbningen let med spyd, lanse, skjold og nogle gange et kort hugsværd. Dette er en bevæbning, der egner sig godt til bagholdsangreb. Senere bliver bevæbningen tungere. Sværdet ændrer form, og bliver en fast del af inventaret. Man kæmper nu i formationer, i nærkamp og fra hesteryg. Mod slutningen af perioden er der tegn på, at man organiserer sig i reelle hære. En ny type

bebyggelse, der dukker op, er anlæg med palisader og voldgrave, som har klare befæstningsmæssige formål.

Bosættelsesmønsteret fortsætter fra perioden før. Man bosætter sig i enkeltliggende gårde eller samles til landsbyer i mindre klynger af gårde. Den fælles indhegning af disse landsbyer forsvinder, og midt i perioden ses nu indhegning af de individuelle gårde, hvilket kan være de første tegn på en privat ejendomsret. Gårdene udvikler sig og bliver større, og i den sidste del af perioden kommer laden til som en ny sektion på langhuset efter stalden. Man begynder for alvor at dyrke rug og havre ud over hvede, byg og emmer, som er de kendte kornsorter fra tidligere. Infrastrukturen forbedres også. Med romersk forbillede anlægger man flere steder stenlagte vejforløb.

Germanske jernalder (375 - 775 e.Kr.)

Perioden er en tid med store omvæltninger.

Ved Hunnernes indtrængen øst fra i år 375 e. Kr. destabiliseres Europa. De store folkevandringer begynder, og det romerske imperium falder fra hinanden i løbet af de følgende århundreder. De ledende klasser i Danmark har i perioden før baseret deres rigdom på handlen med romerriket, men med dettes kollaps mister denne gruppe sin indflydelse, og magten forflyttes til andre

grupper, som har baseret deres handel på andre markeder. Stiludtrykket på metalgenstandene ændrer sig fra det romersk påvirkede til et mere lokalt germansk eller nordisk udtryk. Man udvikler en udsmykning med dyre og menneskefremstillinger, der efterhånden bliver mere og mere fantasifulde, og som fletter sig ind i hinanden. I løbet af perioden organiserer man sig i kongeriger både syd og vest for Danmark, men i Danmark er der ikke tegn på en regulær konge endnu. Der er dog tydelige tegn på regionale ledere med stor rigdom, hvilket især kan ses ud fra de rige handels- og håndværkspladser. Lederen har rådet over en organiseret hær, hvor man har kæmpet med sværd, spyd, skjold og som noget nyt våbenøkse. Store nedlæggelser af våben i vådområderne, de såkaldte krigsbytteofre, vidner om organiserede kampe, ligesom de mange nedgravede skatte af ædelmetaller vidner om en urolig tid.

I denne periode ændrer bebyggelsen sig således, at husene bliver betydeligt større, ligesom enkeltgårdene også udvider deres areal inden for sin gårdindhegning. Bosættelsesmønstret er ikke så velundersøgt som i andre perioder, men der synes at være tegn på, at skoven har fået lov til at overtage store landområder. Hvorvidt dette er et tegn på krise i samfundet eller en produktionsomlægning til f.eks. svineavl vides ikke. Svin holdes traditionelt ikke i stald eller på mark, men går løst i skoven.

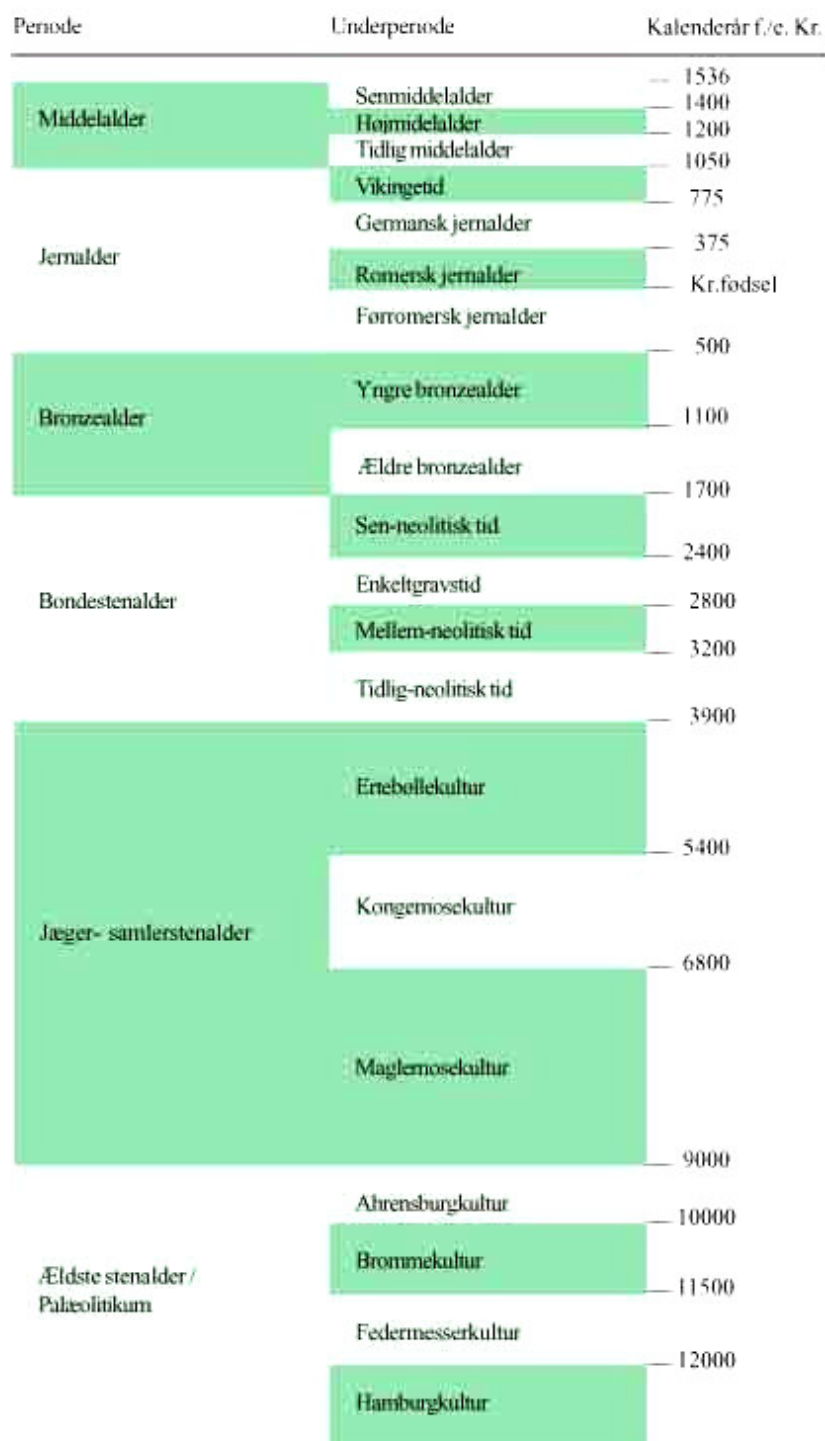
Begravelseskikken synes hovedsageligt at være baseret på at man brænder sine døde, men andre begravelsesformer ses også. Generelt er perioden ikke velundersøgt på dette punkt. Således gælder det også for keramikken, der ofte kan være svær at genkende, men i forhold til perioden før er den nu blevet grovere og mindre kunstfærdig.

Relevant litteratur

Boye, L. 2006. *Københavns amt – kulturhistorisk oversigt. Oldtiden indtil 1050*. Kroppedal Museum & Københavns Amt.

TIDSTAVLE

Bilag

